

Ümummillî liderin Naxçıvanda müstəqillik mücadiləsi

Ulu öndər Heydər Əliyevin talenin hökmü ilə dünyanın siyasi olimpidən kənarlaşdırılaraq Naxçıvanda yaşamağa məcbur olduğu 1990–1993-cü illər ərazi bütövlüyümüzün qorunması və dövlət müstəqilliyimizin bərpa edilməsi uğrunda ümummillî mübarizənin ən çətin və qaynar dövrünə təsadüf etmişdir.

Həmyelilərinin təkidli iradəsi və yaranmış mürəkkəb tarixi şəraitin tələbi ilə Ulu Öndərin ölkə parlamentinə deputat seçildiyi, bir il sonra isə muxtar respublikaya rəhbərliyi öz üzərinə götürdüyü 2 ilə yaxın dövr Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin təməllərinin yaradılması ilə bağlı bir sıra ciddi addımların atılması ilə əlamətdar olmuşdur. Ulu Öndərin ən layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev Heydər Əliyevin Naxçıvanda fəaliyyət göstərdiyi illərdən söz açarkən bildirmişdir ki, bu dövrdə dünya siyasətinin nəhənglərindən biri olan ulu soyaşımız, əslində, Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunub saxlanması ideyaları ilə yaşayırdı. O çətin vəziyyətdə, blokada şəraitində, ona qarşı daxili qüvvələrin törətdiyi qəsd, onu hakimiyyətdən kənar etmək cəhdlərinə baxmayaraq Heydər Əliyev təkcə Naxçıvanın deyil, bütün Azərbaycanın taleyini düşündürdü.

Həqiqətən, Heydər Əliyev bir xalq deputatı, sonra isə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri kimi fəaliyyət göstərdiyi həmin dövrdə Naxçıvan parlamentində həm yerli, həm də respublika əhəmiyyətli qərarlar qəbul edildi. Heydər Əliyevin bütün fəaliyyəti muxtar respublikanın düşüdüğü ağır vəziyyətdən çıxarılmasına, sərhəd kəndlilərinin və muxtar respublikanın təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, xarici dövlətlərlə əlaqələrin yaradılmasına, əhalinin ərzaqla təmin edilməsinə, sosial vəziyyətlərinin yaxşılaşdırılmasına və başqa bir sıra vacib məsələlərin həllinə yönəldildi.

1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin ikinci sessiyası “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiyası Aktı”nı qəbul etdi. Bu sənəddə Naxçıvanda həyata keçirilən ümumazərbaycan əhəmiyyətli hadisələrin heç biri dəyərləndirilməmiş, yeni tarixi şəraitdə Naxçıvanın statusuna toxunulmamışdır. Halbuki təcrübə baxımından Konstitusiyası Aktında Naxçıvana da yer ayrılmasına ciddi ehtiyac var idi.

Bütün bunlara baxmayaraq, Naxçıvanın rəhbəri kimi Heydər Əliyev bu münasibətlə Azərbaycan xalqını təbrik etdi. Təbrik teleqramında bu hadisənin mahiyyəti dəyərləndirilməklə qeyd edilirdi ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının əhalisi 1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sessiyasında qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiyası Aktı” münasibətilə bütün Azərbaycan xalqını təbrik edir və bunu tarixi hadisə kimi qəbul edir. Biz bu gün xoşbəxt ki, nəhayət, Azərbaycan Respublikasının ali hakimiyyət orqanı tərəfindən milli azadlıq niyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün ilk addım atılıbdir. Azərbaycan xalqı tam əmin ola bilər ki, naxçıvanlılar milli azadlıq hərəkatı uğrunda mübarizəni daha əzmlə davam etdirəcəklər.

Muxtar respublika Ali Məclisinin Sədri Heydər Əliyev müdafiə işlərini səbr və təmkinlə, ardıcılıqla həyata keçirirdi. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə hələ 1991-ci ildə Muxtar Respublika Dövlət Müdafiə Komitəsi yaradılmış, könüllülərdən ibarət nizami ordu təşkil olunmuş və vahid komandanlığa təbə etdirilmişdi. Lakin Naxçıvan Muxtar Respublikasının müdafiəsinə daha etibarlı etmək üçün Heydər Əliyevin xüsusi planları vardı. 1946-cı ildə sovet ordusunun 75-ci motoatıcı diviziyasını Naxçıvanda yerləşdirmiş, silah-sursat və hərbi texnika ilə təmin olunmuşdu.

Heydər Əliyev Rusiya Federasiyasının rəhbərləri ilə danışıqlar aparır, 75-ci diviziyanın ləğv olunmasına çalışırdı. Eyni zamanda, Ali Məclisin Sədri diviziya komandanlığı ilə sənəmi münasibət yaratmışdı ki, ordu hissələri təxribat etməsin. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin 1991-ci il 26 oktyabr sessiyasında muxtar respublika ərazisində olan hərbi hissələrin statusu haqqında məsələ müzakirə olundu və qərar qəbul edildi. Heydər Əliyevin prinsipial və qətiyyətli mövqeyi sayəsində Naxçıvanda yerləşmiş qoşun və sərhəd hissələrinin fəaliyyəti ilə bağlı bütün məsələlər Azərbaycanın mənafeyinə uyğun həll edildi.

“Naxçıvan Muxtar Respublikasının müdafiəsinin təşkil ilə əlaqədar bəzi məsələlər haqqında qərarda deyilirdi ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisindəki bütün yeraltı və yerüstü sursətlər Azərbaycan xalqına, muxtar respublika əhalisinə məxsusdur. Muxtar respublika ərazisində yerləşən silahlı qüvvələrin bütün hərbi və təsərrüfat tikililəri, əmlakı, silahları və hərbi sursatları, hərbi və ömürlük texnikası Naxçıvan Muxtar Respublikasına məxsusdur və Ali Məclisin icazəsi olmadan respublika ərazisindən aparılmamalıdır.

Ali Məclisin qərarı ilə Rusiya qoşun hissələrinin Naxçıvandan çıxarılması və milli ordunun yaradılması prosesi başlandı. 1992-ci ilin iyul ayında Rusiyanın Müdafiə Nazirliyi, Zaqafqaziya hərbi idarəsi və 75-ci motoatıcı diviziyasının komandanlığı ilə danışıqlar aparıldı. Naxçıvanda yerləşən 75-ci motoatıcı diviziyanın ləğv edilməsi və diviziyanın bütün hərbi və təsərrüfat əmlakının Azərbaycan Respublikasının sərməcamına verilməsi haqqında razılıq əldə edildi.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Rəyasət Heyətinin 25 iyun 1992-ci il tarixli iclasında Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Müdafiə Komitəsinin ləğvi və onun

əsasında Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi tərkibində müvafiq strukturun yaradılması zəruri hesab edildi. Azərbaycanda birinci olaraq Rusiya qoşun hissələrinin hərbi və təsərrüfat əmlakı Azərbaycan Müdafiə Nazirliyinin yeni yaradılan hərbi hissəsinin sərməcamına verildi. 1992-ci il avqustun 18-də 75-ci diviziyanın əmlakının, silahlarının, hərbi texnikasının Azərbaycan Milli Ordusuna verilməsi haqqında sənədlərin imzalanması ilə Rusiya Ordusunun hərbi hissələri avqustun 18-də Naxçıvan Muxtar Respublikasını tərk etdi.

Aparılan danışıqların nəticəsində Sovet İttifaqının sərhəd qoşunlarının Naxçıvanda yerləşən 41-ci sərhəd dəstəsi ləğv olundu. 41-ci sərhəd dəstəsinin funksiyalarının, bütün hərbi və təsərrüfat əmlakının Azərbaycan Respublikasının Naxçıvanda yaradılan birinci sərhəd dəstəsinə verilməsi haqqında sənədlər imzalandı. İlk milli sərhəd qoşunlarının yaradılması da Naxçıvandan başlandı. Sərhəd qoşunları dəstəsində Azərbaycanın milli bayrağı qaldırıldı. 1992-ci il sentyabrın 29-da Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Heydər Əliyevin gərgin əməyi və çəvik diplomatik gedişləri sayəsində heç bir insidentə yol verilmədən Naxçıvan ərazisini sonuncu rus sərhədçisi də tərk etdi.

Ermənistan tərəfindən Naxçıvanın blokada alınmasına və muxtar respublikaya yönəlməli erməni təcavüzünə qarşı müdafiənin təşkilinə diqqət mərkəzində idi. Erməni tərəfi qatərlərin təhlükəsizliyinə söz versə də, sözlərinə əməl etmədilər. Dekabrın 8-də erməni yaraqlıları Ordubad dəmir yolu stansiyası təmir briqadasının 12 işçisini girov götürdülər. Dekabrın 16-da isə Bakı–Şərur qatırı saxlanıldı. Dekabrın 19-da Heydər Əliyevin Ermənistan prezidenti ilə danışıqından sonra 12 nəfər geri qaytarıldı. Eyni zamanda, saxlanılan Bakı–Şərur qatırı azad edildi.

Erməni silahlı birləşmələri qısa fasilədən sonra, 1992-ci il mayın 5-də sərhədi keçərək, Naxçıvan Muxtar Respublikasının sərhədyanı yaşayış məntəqələrinə yenidən basqın etdilər. Sədərək qəsəbəsi, Havuş, Günnüt, Yuxarı Yaycı kəndləri yaxınlığındakı döyüşlər zamanı 42 nəfər yaralanmış, 3 nəfər həlak olmuşdu. Mayın 7-də səhər tezdən Sədərək qəsəbəsi və Havuş kəndi müxtəlif toplardan atəşə tutulmuş, 20 nəfər yaralanmışdı. Sədərəkə böyük dağıntılar olmuşdu. Mayın 5-də Naxçıvan səhərinə, mayın 7-də Şərur rayonunun mərkəzində mitinq keçirdi. Heydər Əliyev hər iki mitinqdə çıxış etmiş, sabitliyi saxlamaq namına bütün qüvvələrin birləşməsinə zəruri hesab etmişdi.

Naxçıvandakı hərbi vəziyyətlə bağlı Türkiyənin Baş naziri Süleyman Dəmirəl ABŞ prezidenti Corc Buşa lənətlənmiş və mövqeyini bildirmişdi. Sədərək rayonunda təhlükəsizliyi təmin etmək məqsədilə orada hərbi vəziyyət elan edildi. 1992-ci il may ayının əvvəllərində Naxçıvan Muxtar Respublikasında Azərbaycanın Ermənistanla sərhədlərində gərginlik yenidən artdı. Düşmənin tərəfdən hücum olacağından ehtiyatlanaraq oradakı hərbi hissələrin başını qatmaq, həm də Azərbaycanda yaranmış xaosdan bəhrələnmək yeni torpaqları ələ keçirmək niyyətində idi.

Naxçıvan ətrafında blokadanın daraldılması da buna xidmət edirdi. 1991-ci ilin dekabr ayında Naxçıvan Muxtar Respublikasına qaz verilməsinin dayandırılmasına 1992-ci ilin iyul ayından elektrik enerjisinin kəsilməsi də əlavə olundu. 1992-ci ilin aprel ayında buraya qatərlərin hərəkatı tam dayandırılmışdı. Ermənistan silahlı qüvvələrinin Naxçıvana qarşı genişlənməni təcavüzünün dəf edilməsi istiqamətində də işlər davam etdirilirdi. 1992-ci il mayın 18-də muxtar respublikanın Sədərək, Günnüt, Havuş, Yuxarı Buzqov, Şada, Biçənək və başqa qəsəbə və kəndlərinə qarşı güclü, hətta zərərli kimyovii silahdan istifadə edirdilər. Sədərəkə qanlı döyüşlər 40 gün davam etdi. Naxçıvan əhalisi Sədərəyin müdafiəsinə qalxdı. Onlar qəhrəmanlıqla vuruşurdular. Qəsəbənin yüz metrliyiəhdik Mil dağından 10 gün müddətində 17 şəhidin cəsədini götürmək mümkün olmadı.

Heydər Əliyevin şəxsi nüfuzu bir günlük atəskas yaratmağa kömək etdi, şəhidlərin cəsədləri 1992-ci il mayın 28-də döyüş zonasından götürüldü. Kəndlərə xeyli ziyan dəymiş, evlər və inzibati binalar dağıdılmışdı. On minlərlə insan çadırlarda, meşələrdə ağır şəraitdə yaşamağa məcbur olmuşdu. Ali Məclisin Sədri Heydər Əliyev erməni təcavüzünün qarşısını almaqda diplomatik vasitələrdən geniş istifadə etdi. Hələ martın 23-də onun Türkiyəyə səfəri zamanı Baş nazir Süleyman Dəmirəl bütün dünyaya bəyan etmişdi ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının statusunda bir dəyişiklik meydana gələrsə, mövcud müqaviləyə əsasən Türkiyə öz sözlünü deyəcəkdir.

Mayın 18-də gecə Türkiyə Nazirlər Kabineti toplantı geniş bəyanat qəbul etdi. Bəyanatın çox mühüm cəhəti bir də ondan ibarətdir ki, Heydər Əliyevin göstərdiyi kimi, “Bəyanatda Türkiyə hökumətinin 1921-ci il Qars müqaviləsinə əsasən Naxçıvan Muxtar Respublikası haqqında xüsusi söz sahibi olması, qərant rolunu oynaması” məsələsi qeyd olunub və bu da bütün dünya ictimaiyyətinə çatdırılıb.

Həmin günlərdə bütün dünya informasiya orqanlarının verilişlərində, məlumatlarında 1921-ci il Qars müqaviləsi, onun mənası

və Naxçıvan Muxtar Respublikası üçün əhəmiyyəti göstərir. Türkiyə rəhbərliyinin və Heydər Əliyevin birgə sayları sayəsində erməni təcavüzkarlarının niyyəti dünya ictimaiyyətinə çatdırıldı. 57 dövlət bu təcavüzü pislədi. NATO xüsusi bəyanat verdi. Rusiya burada geri çəkilməyə məcbur oldu. Mayın 24-də Ermənistanın təklifi ilə danışıqlar başlandı və sabitlik təmin edildi.

Ermənistan Naxçıvanın blokadasının başa çatdırılması və möhkəmləndirilməsi yönündə fəaliyyətinə davam etdirirdi. 1992-ci il aprelın 24-də Azərbaycanın digər torpaqları ilə yeganə əlaqə vasitəsi olan dəmir yolu kəsildikdən sonra, iyulun 13-də qalan kommunikasiya xətlərinin də fəaliyyətinə son qoyuldu. Ermənilər bununla uzun müddət mühasirədə saxladığıları Naxçıvanı diz çökdürməklə Azərbaycana daha ağır zərbə vurmaq istəyirdilər. Naxçıvan Muxtar Respublikası əhalisinin iradəsinə qırmaq mümkün olmadı. Naxçıvanlılar hər cür çətinliyə dözdülər və mübarizəni davam etdirdilər.

Heydər Əliyev bütün imkanlardan istifadə edərək Naxçıvanı blokadadan çıxarmağa, əhalinin vəziyyətini yaxşılaşdırmağa çalışırdı. Bunun üçün Türkiyə və İrənlə əlaqələr davam etdirilirdi. Naxçıvanın beynəlxalq nüfuzunun möhkəmləndirilməsi sahəsində geniş iş aparılırdı. Türkiyə ilə əməkdaşlığın ən önəmli məsələlərindən biri Araz çayı üzərində körpünün tikintisi oldu. Türkiyə ilə Naxçıvan arasında ilk müvəqqəti körpü salınmış və 1991-ci ilin oktyabrın 29-da istifadəyə verilmişdi. Naxçıvan körpüsü Türkiyənin Qafqaz və Orta Asiya dövlətlərinə keçidini təmin edən bir qapı idi.

1992-ci il mayın 28-də Naxçıvan ilə Türkiyə arasında “Sədərək–Dilucu” 228 metrlik “Ümid korpusu” açıldı. Körpünün rəsmi açılışında Türkiyə Cümhuriyyətinin Baş naziri Süleyman Dəmirəl başda olmaqla Türkiyədən Naxçıvana böyük nümayəndə heyəti gəlmişdi. Baş nazir Süleyman Dəmirəl körpünün açılışını Azərbaycandan Türkiyəyə gələn əməkdaşlığın yeni dövrünün başlanğıcı adlandırdı. Heydər Əliyev həmin körpünü “arzu və ümidlərin körpüsü” kimi dəyərləndirdi. Muxtar respublika parlamentinin qərarı ilə Sədərək–Dilucu körpüsü Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Azərbaycan Respublikasının Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında rəsmi sərhəd keçid qapısı elan edildi.

Türkiyənin İldir səhərindən Naxçıvana elektrik xətti çəkildi. Türkiyə ilə əlaqələr genişləndirdi. Bunun üçün 1992-ci il martın 22-də Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Heydər Əliyev Türkiyə Respublikasının prezidenti Turqut Özalın və Baş nazir Süleyman Dəmirəlin dəvəti ilə Türkiyə Respublikasına rəsmi səfərə getdi. Səfərin gedişində – martın 24-də 13 maddəlik əməkdaşlıq haqqında protokol imzalandı. Bu sənəd muxtar respublikaya maliyyə, iqtisadi, texniki yardım göstərilməsi, muxtar respublikanın zəruri ehtiyaclarını ödəmək üçün 100 milyon ABŞ dolları həcmində kreditin ayrılması, tərəflər arasında enerji xətlərinin yaradılması, nəqliyyat əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi öz əksini tapmışdı. Protokolda həmçinin bank işi, turizm, informasiya sahəsində geniş əməkdaşlıq əlaqələrinin yaradılması, muxtar respublikadan olan 100 tələbənin Türkiyədə təhsil alması haqqında razılıq gəlinmişdi.

Muxtar respublikanın İrənlə əlaqələrinin genişlənməsi. Heydər Əliyev 1992-ci il avqustun 22–26-da İran İslam Respublikası Prezidentinin dəvəti ilə Tehrana səfərə etdi. Naxçıvan Muxtar Respublikasının ehtiyacları ilə bağlı qonşu dövlətlə danışıqlar aparıldı. İran Respublikası ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında iqtisadi və mədəni əməkdaşlıq haqqında 16 maddədən ibarət protokol imzalandı. Bağlanmış protokola əsasən muxtar respublikanın kommunikasiya xətlərinin İran ərazisindən keçirilməsi, bir il ərzində qaz komarının İran hökumətinin vəsaiti hesabına çəkilməsi, hər ayda 100 ton maye qazın verilməsi kimi həyatı vacib məsələlər həll olundu.

Oktyabr–noyabr aylarında İran İslam Respublikasından Naxçıvana yardımlar, neft, dizel yanacağı, kömür və ərzaq məhsulları

göndərildi. Dekabrın 3-də Şaxtaxtı–Poldəst arasında üzən körpü istifadəyə verildi. Həmin gün İrəndən Naxçıvana təqribən 30 mqvt gücündə elektrik enerjisinin verilməsinə başlandı. İran və Türkiyə dövləti, ayrı-ayrı şirkətlər Naxçıvana yardım göstərməklə kifayətlənmir, burada yeni müəssisələr tikmək, mövcud müəssisələri modernləşdirmək, avadanlıqlarla təchiz etmək, muxtar respublikanı azad iqtisadi zonaya çevirmək üçün kömək edəcəklərini bildirdilər.

Bütün bunlarla yanaşı, konsulluqların açılması üçün razılıq əldə edildi. 1993-cü il fevralın 5-də Türkiyə Cümhuriyyətinin, martın 8-də isə İran İslam Respublikasının konsulluqları fəaliyyətə başladı. Türkiyənin Naxçıvana yeni təyin olunmuş baş konsulu Orxan Örtögrül 1993-cü ilin yanvarında Heydər Əliyev tərəfindən qəbul edildi. Naxçıvan Muxtar Respublikasının paytaxtında ağıryüklü sənəşin və nəqliyyat təyərələrini qəbul etməyə imkan verən yeni aeroport martın 1-də işə salındı. Türkiyə və İrənlə iqtisadi, ticarət, mədəni əməkdaşlığın mahiyyəti Mərkəzdəki anti-Naxçıvan qüvvələrinin tərəfdən qəsdən təhrif edilirdi. Onlar bu addımları Naxçıvanda separatizm meyillərinin güclənməsi kimi təqdim etməyə çalışırdılar.

Azərbaycan dövlət hakimiyyəti orqanlarının nümayəndələri muxtar respublikaya kömək etmək əvəzinə, onun rəhbərliyinə təzyiq göstərməyə cəhd edirdi. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası statusunda dəyişiklik etməyə, onun konstitusiyaya hüquqlarını məhdudlaşdırmağa çalışırdılar. Bununla əlaqədar, muxtar respublika Ali Məclisi Rəyasət Heyətinin 7 dekabr 1992-ci il tarixli qərarında göstərilirdi: “Ali Məclisin Rəyasət Heyəti bəyan etməyi zəruri hesab edir ki, Bakıda və Naxçıvanda ayrı-ayrı dərəcələrdə Naxçıvan Muxtar Respublikası rəhbərliyinin fəaliyyətindəki separatizm haqqında yayılan şayiələr uydurmadır, böhtan xarakterli dəyişir və heç bir əsası yoxdur. Türkiyə və İrənlə əlaqələrin inkişaf etdirilməsi Azərbaycan Respublikasının ümumi siyasətinin tərkib hissəsidir, uzun müddət blokada şəraitində olan muxtar respublikanın sosial-iqtisadi problemlərinin həll edilməsinin zəruriliyindən irəli gəlir”.

Ümummillî lider Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətçiliyini yeni şəraitdə möhkəmləndirmək və inkişaf etdirmək konsepsiyası Mərkəzi hakimiyyət tərəfindən müqavimətlə qarşılanırdı. Heydər Əliyevin siyasətinin xalq içərisində rəğbətə qarşılanması və dəstəklənməsi isə Mərkəzi hakimiyyəti narahat etməyə başlamışdı. Mərkəzi hakimiyyət Naxçıvanda hakimiyyətin möhkəmləndirmək planına nail olmaq üçün hakimiyyət strukturlarını ələ almağa çalışırdı. Bu məqsədlə ilk olaraq baş nazir vəzifəsi ələ keçirilmişdi. Əsas vəzifə isə Naxçıvan Muxtar Respublika Ali Məclisinin sədri vəzifəsinə yiyələnmək, daha doğrusu, Heydər Əliyevi siyasətdən uzaqlaşdırmaq idi. 1992-ci ilin 24 oktyabr silahlı çevrilişi də bu məqsədlə edilmişdi. Lakin xalq çevrilişi cəhdini dəstəkləmədi. Əhalinin böyük əksəriyyəti Heydər Əliyevi müdafiə etdi və camaat Xalq Cəbhəsi silahlarını dövlət idarələrindən qovub çıxardı.

Naxçıvanın düşməni hücumundan və sosial-iqtisadi böhrandan xilas istiqamətində mühüm qərarlar qəbul edən dahi rəhbər digər tərəfdən Azərbaycanı müstəqil, xalqımızı firavan görmək istəyirdi. Heydər Əliyev Ali Məclisin Sədri olarkən dünya azərbaycanlılarını bir ideya ətrafında – Vətənə və xalq xidməti uğrunda birləşməyə səsləməsi də bu istəkdən, bu arzudan irəli gəlirdi. Çünki xalq arasında sağlam ideologiyaya əsaslanan birlik olmadan ölkəni düşüdüğü bələlərdən qurtarmaq və inkişaf yoluna çıxarmaq mümkün deyildi.

1991-ci il dekabrın 16-da Ali Məclis tərəfindən “31 Dekabr dünya Azərbaycan türklərinin Həmrəyliyi və Birlik günü haqqında” Qərarın qəbul edilməsi bu mənada xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Qərara əsasən, 1991-ci ilin son günü – 31 dekabrda həmrəylik bayramı ilk dəfə muxtar respublikada kütləvi tədbirlərlə qeyd olundu. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Naxçıvanda həyata keçirilən bütün tədbirlər Azərbaycan xalqının konsol-

lidasiyasına, onun dövlətçiliyinin daha da möhkəmləndirilməsinə xidmət edirdi.

Naxçıvanın dağılmış iqtisadiyyatının, xüsusilə də kənd təsərrüfatının dirçəldilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi də Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində idi. Ali Məclisin 1992-ci il aprelin 6-da keçirilən sessiyasında “Naxçıvan Muxtar Respublikasında zərərli işləyən kolxoz və sovxozların iticəməli mal-qarasının özləşdirilməsi haqqında” qərarlar qəbul edildi. Heydər Əliyevin siyasi uzaqgörənliyi və fəhmi sayəsində atılmış bu addım Azərbaycanda yeni dövrün tələblərinə uyğun bu gün aparılan iqtisadi islahatların başlanğıc mərhələsi olmaqla, o zaman muxtar respublika iqtisadiyyatının aqır sahəsinin tam məhvəlmə təhlükəsini aradan qaldırdı. Beləliklə də Azərbaycanda torpaq islahatına ilk dəfə Naxçıvandan başlandı.

1992-ci il noyabrın 21-də Naxçıvanda ölkəmizin ictimai-siyasi həyatı, gələcəyi üçün daha mühüm bir hadisə baş verdi: müstəqil Azərbaycanın ən qüdrətli partiyası olan Yeni Azərbaycan Partiyası yaradıldı. Azərbaycanın müxtəlif regionlarından təəssübəkç qrupların 550-dən artıq nümayəndələrinin iştirakı ilə Yeni Azərbaycan Partiyasının təsis konfransı keçirilmişdi. YAP-in Program və Nizamnaməsi qəbul edilmişdi. Heydər Əliyev oğlu Əliyev konfrans nümayəndələri tərəfindən açıq səsməyə ölü yeni Azərbaycan Partiyasının sədri seçilmişdi.

Heydər Əliyev Naxçıvan düşüdüğü blokada vəziyyətindən çıxarılmasında və əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırılmasında dünyanın iri dövlətlərinin humanitar yardım göstərməsi istiqamətində fəaliyyət göstərirdi. Elə bu məqsədlə də Heydər Əliyev 1993-cü il yanvarın 20-də ABŞ prezidenti B.Klintonla məktub göndərdi. Məktubda deyilirdi: “...Sizə çatdırmaq istəyirik ki, Azərbaycan Respublikasının Naxçıvan Muxtar Respublikası artıq şəkkiz aydır ki, ağır iqtisadi blokada şəraitindədir. Naxçıvan Muxtar Respublikasını Azərbaycanın əsas hissəsi ilə bəqləyən və Ermənistanın ərazisindən keçən bütün kommunikasiya xətləri pozulmuşdur. Buna görə də muxtar respublikanın iqtisadiyyatının zəruri ehtiyatlarla təmin olunmasına, əhalinin ərzağa, elektrik enerjisinə, yanacağa olan minimum tələbatının ödənilməsinə son dərəcə çətinliklər yaranıb.”

ABŞ prezidenti dünyə şöhrətli siyasətçi Heydər Əliyevin məktubuna dərhal reaksiya vermişdi. ABŞ-ın Bakıdakı səfiri Ricard Mayls Naxçıvana gəlmiş, Naxçıvanın ehtiyaclarını öyrənmişdi. Bir aydan sonra ABŞ-ın Naxçıvana təcili humanitar yardımını başlanmışdır. ABŞ-dan uçan və 1 milyon ABŞ dolları dəyərində olan tibb ləvazimatı və ərzaq məhsulları ilə yüklənmiş “Boing” təyərəsi martın 9-da Naxçıvana enmişdi. Martın 21-də Fransadan Naxçıvana humanitar yardım göndərilmişdi. Martın 24-də Türkiyə hökuməti Naxçıvana 25 milyon Amerika dolları həcmində kredit ayırmışdı. Türkiyə və İran dövlətlərinin, şirkətlərinin və qeyri-hökumət təşkilatlarının Naxçıvana yardımları davam etmişdir.

Tarixi baxımdan qısa bir müddət ərzində Naxçıvanda yaşayış fəaliyyət göstərən Heydər Əliyev misilsiz xidmətlər göstərmiş, Naxçıvanı işğal təhlükəsindən, əhalini işə ələq və səfalətdən xilas etmişdir. Ötən dövrün təhlili göstərir ki, qüdrətli dövlət xadimi Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri kimi, Moskva və Qars müqavilələrinin müddəalarına istinad etməklə Naxçıvanı xilas etmişdir. Bu hadisə xilaskarlıq missiyasını həyata keçirən görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin həm də böyük siyasətə qayıdışına yol açması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Naxçıvandan başlanan xilaskarlıq yolu Azərbaycanın şanlı tarixində yeni səhifə açmaqla müstəqil ölkəmizin işıqlı gələcəyini təmin edib.

İsmayıl HACIYEV,
AMEA Naxçıvan Bölməsinin sədri,
akademik